

BAĞDAT'IN ŞİA'DAN ALINMASI MÜNASEBETİYLE 1639 YILINDA OSMANLICA TE'LİF EDİLMİŞ EL-‘ÂDİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ

Esra HACİMÜFTÜOĞLU (*)

Öz

İnsanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, vasıflarının bir gereği olarak tarih boyunca mü'minler tarafından çeşitli sebeplerle tefsir edilmiştir. Tetkik ettiğimiz yazma tefsir risalesi de, yaşadığı döneme tanıklık eden ve olaylara Kur'ân nazariyle bakmak isteyen bir müellifin, Bağdat'ın Şia'dan alınışı münasebetiyle el-‘Âdiyât Sûresi'nin tefsirini ele aldığı bir eserdir. 1639 yılında Osmanlıca te'lif edilen bu tek yazma nüshada, Sultan IV. Murad'ın (v. 1640) Bağdat seferinin sonuçlanmasıyla, sûre ile bu olay arasında münasebet kurulmuş ve bir bakıma ayetlerin yorumu güncellenmiştir. Bu yazma tefsir risalesi, Osmanlı tefsir birikimine katkı sağlamakla birlikte, Kur'ânî nassların güncel olaylarla yeniden yorumlanabilmesinin de güzel bir örneğini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: el-‘Âdiyât, Tefsir, Yazma, Bağdat, IV. Murad.

Commentary of Ottoman Written el-‘Âdiyât Surah in 1639 Due to Conquest of Baghdad from Shi'a

Abstract

Sent as guidance to mankind the Holy Qur'an, as a part of its qualification, has been commented by believers throughout the history because of various reasons. The commentary we have studied has been written due to the conquest of Baghdad from Shi'a by an author who wants to look at the events from Qur'an perspective. This Ottoman written commentary establishes a relationship between the surah el-‘Âdiyât and conquest of Baghdad by Sultan IV. Murad (d. 1640). The interpretation of the verses was updated in accordance to this event. This hand written commentary not only makes contributions to Ottoman commentary accumulation but also shows how Qur'anic verses can be reinterpreted to current events.

Keywords: el-‘Âdiyât, Commentary, Hand Written, Baghdad, IV. Murad.

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, (e-posta: angin.esra@gmail.com)

Giriş

Müteâl olan Yaraticının, zaman ve zeminle sınırlandığı insana hidayet rehberi olarak tenzil buyurduğu kelâmı, nüzulünden kıyamete kadar beşeriyet için bir nur olacaktır. Ancak bu “Nur”un anlaşılması ve yorumlanması, sadece nâzil olduğu dönemde yaşayan insanlarla sınırlı değildir. Her ne kadar Kelâm-ı İlâhînin bazı ayetleri somut birtakım tarihsel hadiseler üzerine nâzil olmuşsa da (sebeb-i nüzûl), bu ayetlerin muhatapları ve hükümleri sadece o döneme ait değil, bilakis henüz var olmayan insanları ve zamanları da kucaklar mahiyettedir. Bu ise, Kur’an mesajının, anlaşılması açısından nüzul ortamının bilinmesinin bir gereklilik olduğunu hatırla tutmak kaydıyla, her dönemde yaşayan mü’minler için yeni ve yine anlaşılmasını gerektirmiş, ayetlerin farklı anlam kapıları açmasına vesile olmuştur. Bu anlayışın bir uzantısı olarak, zaman içerisinde nasslar güncel/somut olaylarla ilişkilendirilerek bir nevi ayetlerin yorumu güncelleştirilmeye çalışılmıştır.

Ayetlerin müşahhas bazı şahıs ya da olaylar üzerine tatbik edilme ameliyesi, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren karşılaşılan bir durum olup, özellikle siyasî-itikâdî fırkaların çekişmelerinde yoğun bir şekilde görülmekte, zaman içerisinde ise farklı şartların etkisiyle dönem dönem tırmanışa geçmektedir.¹ Esas itibarıyla, mü’min bir kimlik için Kur’an’ın sadece belirli bir tarihsel dönemin olayıyla değil, kıyamete kadar yaşanacak bütün beşerî ve toplumsal vakıalarla ilişkilendirilmesinde yadrganacak bir durum olmadığı gibi, bunun aslında nassların tüm insanlığı hidayete erdirme gayesine de matuf olduğu ifade edilebilir. Ancak ayetler ile belirli somut olayların irtibatlandırılması bir nevi yorum olacağı için, bunun birtakım şartların olmadan yerine getirilmesi durumunda muhtemelen Kur’an metninin istismar ve manipüle edilmesi söz konusu olabileceğinden dikkatli davranılması gerekmektedir.² Bu durumun tefsir açısından değerlendirilmesi, olası suistimalleri engellemek için usûl âlimlerinin belirlediği kistaslar, tatbik ameliyesinin tarihi akış içerisinde izlediği seyir ve bunun Kur’an tefsirine katkısı gibi konular ise bu alanın ilk akla gelen yönleri olmakla birlikte, böyle bir güncellemeye/yorumsamaya gidilmesinin sâikleri hakkında da pek çok şey ifade edilebilir.³ Ancak netice itibarıyla

1) Mertoğlu, Mehmet Suat, “Kur’an’ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi-Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, s.399-400; Bu konu hakkında yapılmış bir diğer çalışma için bkz. Suat Yıldırım, “Kur’an’ın Nüzulünden Sonraki Tarihi Hadiselere Tatbik Edilmesi Hakkında”, Atatürk ÜİFD, S.1, Aralık, 1975, s. 79-102.

2) Mertoğlu, “Kur’an’ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi-Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı”, s. 404

3) Bu konuların işlenmesi çalışmanın sınırları aşacağı için bilgi verilmemiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar için bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, *Osmanlıda II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908/1914)*, Doktora Tezi, Marmara ÜSBE, İstanbul 2001; Mertoğlu, “Kur’an’ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi-Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı”, Yıldırım, “Kur’an’ın Nüzulünden Sonraki Tarihi Hadiselere Tatbik Edilmesi Hakkında”, İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsir*

böylesi bir çabanın, olaylara Kur'an nazarıyla bakmak isteyen ya da şahit olduğu hadiselerden Kur'anî hikmetler çıkarabilen ilim ehli için heyecan verici olduğu ifade edilebilir.

Tetkik etmeyi düşündüğümüz Osmanlıca el-'Âdiyât Sûresi tefsirini de bu kabilden değerlendirmek yerinde olacaktır. 1639 yılında Sultan IV. Murad'ın Bağdat'ı Şia'dan alması üzerine el-'Âdiyât Sûresi'ni tefsir eden müellif, fetih ile sûre arasında münasebet kurmuş ve bu cihetten tefsir etmiştir. Burada Ömer Nasuhi Bilmen'in, İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı münasebetiyle hazırladığı Fetih Sûresi tefsirini de zikretmek gerekebilir. Yazılış sebebini "İstanbul'umuzun 500. Fetih yıldönümünü tebrik ve Hak Teâlâ Hazretleri'ne teşekkürlerimizi arz ve takdim maksadı ile" olarak belirten Bilmen, kitabın son kısmına, İslamiyet'in yüksek mahiyeti ve i'tilası ve İstanbul'u almak için o zamana kadar yapılan muhasaralarla ilgili tarihi bilgilerle Fatih Sultan Mehmet'in (v. 1481) tercüme-i hali ve fethin hikâyesi olmak üzere iki kısım ilave etmiştir.⁴ Bu çalışma, kaleme alınmış sebebinde belirtildiği üzere, bir sûrenin tefsirinin farklı vesilelerle yeniden yapılabilmesine örnek olarak gösterilebilir. İncelemesini yapacağımız el-'Âdiyât Sûresi'ni de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür, ancak bir farkla ki, bu tefsir risalesi, Bağdat'ın Fethi üzerine duyulan heyecan ile hemen kaleme alınmış ve sûrenin tefsirinde Fetih ile doğrudan münasebet kurularak ayetler bir bakıma güncellenmiştir.

el-'Âdiyât Sûresi'nin tefsirini konu alan bu yazma risalenin öncelikle ismi ve müellifi hakkında değerlendirme yapılacak, ardından tavsifine geçilecektir. Müellifin sûre tefsirinde kurduğu münasebetten dolayı, risalenin daha iyi anlaşılması adına Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi hakkında kısa bir bilgi verilecek ve ardından müellifin neden bu sûreyi tercih etmiş olabileceği hakkında fikir yürütülüp, risâlenin tenkidine yer verilecektir. Orijinal metin kaynakçanın bitiminde yer alacaktır.

1. Yazmanın İsmi ve Müellifi

Tetkik edeceğimiz metin, 9 varaktan oluşan, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış, yazma bir tefsir risalesidir ve aile kütüphanesinde bulunmaktadır. Risalenin zarif bir şekilde tezhiplenmiş serlevhası boş olduğu ve metnin girizgâhında da başlıkla ilgili bir ibare bulunmadığı için, metne müellif tarafından verilmiş bir isim gözükmemektedir. Müellif ile ilgili olarak risalede geçen tek kayıt ise, yazmanın bitiminde yer alan "ketebehu Hasan" ifadesidir. Ancak bu ismin müellife mi yoksa müstensihe mi ait olduğuna dair bir husus bulunmamaktadır. Ancak risalenin müellifini tespit etmek adına, yazmanın sebeb-i telifi olarak gösterilen Bağdat'ın fetih tarihi ve ferağ kaydındaki tarih olan 1048 (1639) yılı esas alınarak bir değerlendirme yoluna gidilebilir. Böylelikle bu isimsiz yazmanın, bu sûrenin tefsirinin yapıldığı diğer eserlerle karşılaştırılması yapılarak yazmanın müellifi

rin Oluşum Süreci, Ankara, 2003; Erten, *Mevlüt, Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013.

4) Kitabın orijinal adı: Ömer Nasuhi Bilmen, *Sûre-i Fethin Türkçe Tefsiri: İtila-i İslam ve İstanbul'un Tarihçesi Fethi*, İstanbul, 1953.

ve diğer özellikleri belirlenebilir ve böylece eserin tetkikinde tek nüshanın esas alınıp alınmayacağı belirlenmiş olabilir.

Bu bağlamda, yazma eserler esas olmak üzere, müstakil olarak el-‘Âdiyât Sûresi’nin tefsirini konu alan eserleri tespit etmek yerinde olacaktır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, bu sûreyi tefsir eden müelliflere ve eserlerine ulaşılmış bulunmaktayız. Bu eserleri şu şekilde vermek gerekirse:

İlk olarak Abdullah el-Bosnevî’nin “Tefsîru Sûre-i ve’l-‘Âdiyât” adlı el yazması bir tefsir çalışması vardır. Müellifin vefat tarihi 1054/1644’tür ve eserin dili Arapça’dır. Bu eser müellifin vefatı itibarıyla elimizdeki nüshanın tarihiyle örtüşüyor olsa da, yazmanın dili yönüyle elimizdeki eser ile uyuşmamaktadır.⁵

Kara Halil b. Hasan b. Muhammed Birgili’nin (v. 1123/1711) “Tefsîru Sûreti’l-‘Âdiyât” adlı el yazması çalışması bulunmaktadır. Ancak bu eserin dili Arapça’dır⁶ Dolayısıyla elimizdeki nüshayla bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Muhammed Said Efendi’ye (v. 1257/1841) ait olan iki tane Âdiyât Sûresi tefsiri de bulunmaktadır. Bu müellif “Tefsîru Sûreti’l-‘Âdiyât” adında el yazması Arapça⁷ ve “Tefsîru Sûre-i ve’l-‘Âdiyât” adında da yine el yazması Osmanlıca⁸ eser vermiştir. Ancak bu müellifin de vefat tarihi 1257/1841’dir ve elimizdeki yazmanın tarihi ile uyuşmamaktadır.

“Risâle fî Tafsîri Sûreti’l-‘Âdiyât” adında müellifi bilinmeyen bir tefsir risalesi de bulunmaktadır. Ancak bu eserin dilinin Arapça olması ve 115 sayfadan oluşması elimizdeki nüshadan farklı bir çalışma olduğunu göstermektedir.⁹

Biga Müftüsü Mehmet Fevzi Sevilmiş tarafından yazılan “Âdiyât Sûre-i Celîlesinden Bazı Hakikatler” isimli bir çalışma daha vardır ancak matbu olan bu çalışma 1959 yılında yazılmıştır ve elimizdeki eserin bir nüshası olmadığı da aşîkârdır. Aynı şekilde Âdiyât Sûresi’ni konu alan “Teemmülât fî Sûrati’l-‘Âdiyât” adında Ba Cevde Hasan b. Muhammed tarafından 1977’de Tunus’ta basılan bir eser de bulunmaktadır, ancak bu çalışmaların tetkik edeceğimiz eserle ilişkisi bulunmamaktadır.

5) Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Kasıdecizade bölümünde 745/1 numarayla kayıtlı olan 5 varaklık bir eserdir.

6) Bu eserin üç nüshası bulunmaktadır. Birinci nüshası Ankara Ötüken İl Halk Kütüphanesi’nde 06 Hk 740/3 arşiv numarasında, ikinci nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 15 Hk 949/25 numaralı arşiv kaydında ve üçüncü ve son nüsha ise Burdur Halk Kütüphanesi 000949-25 numara kaydındadır. 139 varaklık bir eserdir.

7) Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri-M. Abdullah Efendi bölümünde 000036 numarayla kayıtlı olan 34 varaklık bir eserdir.

8) Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi H. Hayri-M. Abdullah bölümünde 000055 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

9) Bu risale, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabi bölümünde 004508 numarasıyla kayıtlıdır.

Son olarak, “Tefsîru Sûreti'l-'Âdiyât” adında, müellifi ve tarihi bilinmeyen Türkçe bir tefsir çalışması bulunmaktadır. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü’nde, Mecâmi Talat 482 arşiv numarasıyla kayıtlı olan bu eser ise, 270-300 sayfalar arasında olması ve 27 satırdan oluşması yönüyle, hacim cihetinden elimizdeki nüshadan farklılık arz etmektedir.

Sonuç itibarıyla, yazmada yer alan sebab-i telif ve ferağ kaydında konulan tarihten yola çıkılarak ve eserin dili, varak sayısı esas alınarak yapılan araştırmada, elimizdeki yazma tefsir risalesinin yukarıda verdiğimiz el-'Âdiyât Sûresi'nin tefsirini konu alan müstakil eserlerin dışında başka bir müellife ait olduğu ortaya çıkmakta ancak müellifi tespit etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü ketebe kaydında geçen “Hasan” ismi ve ferağ kaydındaki tarih itibarı ile yapılan araştırmada ise, bu yazmanın o dönemde yaşayan ve Hasan ismi ile bağdaştırabilecek isimlerle aynı kişi olup olmadığı yönünde bir kayıt bulabilmek mümkün olmamaktadır. Tarih aralığı uysa bile, aynı isme sahip olan müelliflerin eserleri arasında böylesi bir çalışma olmamakta, bizim de nispet edebileceğimiz bir karine bulunmamaktadır. Neticede bu risale, o dönemde yaşayan ilim ehlinde birine ait olmakla beraber, müellif künyesini vermek istememiş, bir bakıma mütevazı bir kimlik sergilemiştir.

2. Yazmanın Tavsifi

Bu yazma tefsir risalesinin elimizde sadece tek bir nüshası bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda da benzer bir metne rastlayamadığımız için, bu yazma risaleyi kendi bütünlüğü içerisinde tetkik edeceğimizi ifade etmek gerekmektedir.

Yazma ilk boş varakı sayılmazsa, toplam 9 varaktan oluşmaktadır. Her varakta 15 satır bulunmaktadır. 1. varakın ilk sayfası (1a)'da, Nasrullah Hacımuftuoğlu adına bir temellük kaydı bulunmaktadır. 1b'de ise boş bir serlevha vardır. Cilt ebadı: 21.3 x 14.2 Yazı ebadı: 15.5 x 8'dir. Bu yazma tefsir risalesi başlangıcı ve bitişi itibarıyla oldukça insicamlıdır ve bütünlük göstermektedir. Klasik eserlerin başında çoğunlukla mevcut olan mukaddime sayılabilecek bir girizgâh vardır ve burada hamdele-salveleden sonra risalenin sebab-i telifi sayılabilecek bir giriş bulunmaktadır; fakat müellif künyesini tespit edebileceğimiz bir şeye işaret edilmemiştir. Ancak risalenin bitiminde “ketebuhu Hasan” şeklinde bir ifade bulunmaktadır; bunun ise müellife mi yoksa müstensihe ait bir isim olduğu belirli değildir. Ferağ kaydı olarak, “veka'a'l-ferâğ fî şehri Şa'ban sene 1048” ibaresi bulunmaktadır.

Metnin hattı nesih olup, son derece okunaklı ve nettir, yazı kusurları bulunmamaktadır. Sayfalar genel olarak esas metinden oluşmakta, az da olsa hamiş bulunmaktadır. Metnin çevresine altın yaldızla cetvel çizilmiş ve cetvelin etrafına da siyah tahrir çekilmiştir. Bu şekil çerçeve, hamişler için de uygulanmıştır ve bu yönüyle de oldukça özenli bir eser olarak gözükmektedir; bu durum yazmanın müellif nüshası olabileceğine dair yorumda bulunabilmemize yol açmaktadır. Metin siyah mürekkeple yazılmış, yer yer sürhle (kırmızı mürekkep) noktalar konmuş ve ayetlerin üstü çizilmiştir. Bu durum,

müellifin risaleyi yazdıktan sonra tekrar kendi kendine tashih ettiğini gösterebilir şeklinde yorumlanabilirse de, elimizde bunu kanıtlayabilecek bir şey bulunmamakta, bu da tahminden öteye geçememektedir. Sayfalarda numaralandırma yapılmamış, varakların b yüzünün sol alt kısmında, çerçevenin dışında daha küçük bir hatla diğer sayfanın ilk kelimesi yazılmıştır.

Bu yazmanın tetkikinden önce, müellifin el-‘Âdiyât Sûresi’ni tefsir eden risalesini daha iyi anlamak adına, IV. Murad’ın Bağdat seferinin kısaca tarihi arka planını vermek yerinde olacaktır.

3. IV. Murad’ın Bağdat Seferi

Dicle nehrinin her iki yakası üzerinde bulunan Bağdat, VIII. yüzyılda Abbasi Halifesi Ebu Ca’fer el-Mansur (v. 775) tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan Abbasî Devleti’nin yıkılışına kadar hilafet merkezi olan şehir, Osmanlılar zamanında Bağdat vilayetinin merkezi olmuş ve 1921 yılında da Irak’ın başkenti olmuştur.¹⁰

Bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle, kuruluşundan itibaren bu şehir, ilmin, ticaretin ve kültürel gelişmelerin odağı haline gelmiştir. Şairlerin, tarihçilerin ve âlimlerin Bağdat’ta sayılamayacak kadar çok olduğu, hatta İslam kültürünün yaratıcı devrinin Bağdat damgası taşıdığı ifade edilmektedir.¹¹ Gerek jeopolitik önemi, gerekse mimarî, ticarî ve ilmî anlamdaki göz alıcı gelişmeleri, tarih boyunca Bağdat üzerinde hesapların yapılmasına yol açmış ve şehir sürekli olarak çatışmaların merkezinde yer almıştır. Bu çatışmaların içinde en acı vereni ise, belki de, Moğol istilası neticesinde dünyada eşi benzeri görülmemiş bir kütüphanenin ve dolayısıyla kültürel birikimin imha edilmesi ve sadece Bağdat’ın değil, bütün bir İslam âleminin bundan etkilenmiş olmasıdır.

Bağdat, 1508’de Safevîlerin eline geçmesinden 1534’de Kanunî (v.1566) tarafından alınışına kadar, Osmanlılar ile Safevîler arasındaki yoğun ve uzun çatışmalara sahne olmuştur. Ancak Kanunî Sultan Süleyman’ın Bağdat’ı fethinden sonraki tarihlerde de burada tam anlamıyla bir durulma sağlanmamış; Osmanlı Devleti’nin zayıflaması, otorite boşlukları, Safevîlerin planları, kışkırtmaları ve nihayetinde çıkan isyanların bastırılmaması gibi nedenlerden dolayı, 1624 yılında Bağdat, Bekir Subaşı’nın oğlu Derviş Mehmed’in Şah Abbas’ın kendisine yaptığı vaatlere kanarak Bağdat iç kalesini Safevîlere teslim etmesiyle Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Ancak Şah Abbas verdiği sözün aksine, Sünnî halka büyük zulüm yapmış, katliamda bulunmuş, İmâm-ı Âzam ve Abdülkadir Geylânî türbelerini tahrip ettirmiş, cami ve medreseleri ahır haline getirmiş; katliamdan kurtulan Sünnî halkı ise Bağdat’tan sürmüştür. Osmanlı Devleti, Sultan IV. Murad çocuk yaşta

10) ed- Dûrî, Abdulaziz, “Bağdat-Genel Bakış”, *DİA*, 1991, C. IV, s. 425-426; Bağdat’ın kuruluşu ile ilgili bilgi için bkz. Yiğit, İsmail, “Bağdat’ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü’s-Selâm) Uluslararası Sempozyum*, 7-8-9 Kasım 2008, İstanbul 2011, C. I, s. 39-54.

11) ed-Dûrî, *Bağdat*, C. IV, s. 429; Bağdat Hakkında geniş bilgi için Hatib el-Bağdâdî’nin *Tarihu’l-Bağdad* adlı eserine müracaat edilebilir.

olmasına rağmen Bağdat'ı geri almak için sadrazam Hafız Ahmed Paşa (v. 1632) ve Sadrazam Boşnak Hüsrev Paşa (v. 1632) tarafından iki kez kuşatma yapılmış (1625-1626 ve 1629) ancak bir netice alamamıştır.¹²

Bağdat'ın fethi için uygun zamanın geldiğini düşünen Sultan IV. Murad, 8 Mayıs 1638 yılında, büyük fetihler devrini hatırlatan ve sefer boyunca da miktarı artacak olan muazzam bir orduyla, beraberinde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (v. 1644) ve Kaptan-ı Der-yâ Kemankeş Kara Mustafa Paşa (v.1644) ile Bağdat'a sefere çıkmıştır. 6 Kasım 1638 (28 Cemâziyelâhîr 1048) tarihinde Musul'a ulaşmış; 15 Kasım (7 Receb)'da da Âzamiye (İmam-ı Âzam türbesi) karşısına otağını kurmuştur. IV. Murad, Bağdat kuşatmasının bütün safhalarını yakından takip etmiş, çatışmalar zaman içerisinde şiddetlenmiş ve nihayetinde 24 Aralık 1638 Cuma (17 Şa'ban 1048) tarihinde Safevîlerin Bağdat Kalesi Kumandanı Bektaş Han şehri teslim etmiştir. Ancak şehirde tuzaklar kurulduğu söylentisinin yayılması üzerine bir gün bir gece daha çatışma sürmüştür.¹³ Sonuçta Bağdat 40 gün süren bir muhasaranın ardından yeniden Osmanlı idaresine girmiştir.¹⁴ Sultan IV. Murad, fethin ardından Bağdat Kalesi'nin, bir bakıma Sünnîliğin sembolü sayılan ve Şiîler tarafından tahrip edilen İmam-ı Âzam ve Abdülkâdir Geylânî türbelerinin tamiriyle meşgul olmuş, "Gazam" (h. 1048) lafzını tarih olarak düşürmüştü ve

*Hızır âsâ geldi yetdi himmet-i kutb-i zaman
Bî taab feth eyledim Bağdad şehrin râyekân
beytini fetih münasebetiyle söylemiştir.¹⁵*

4. el-'Âdiyât Sûresi'nin Tercih Edilme Sebebi

Bu başlık altında, müellifin neden başka bir sûreyi ya da ayetleri değil de, el-'Adiyât Sûresi'ni seçtiği yönünde görüş belirtilecektir.

Osmanlı Devleti'nde tam olarak te'lif edilen tefsir eserleri olduğu gibi, kısmî tefsirler de yapılmış ve bunların büyük bir çoğunluğu ise belirli ayet ve sûreleri içermiştir. Bu bağlamda, Osmanlı tefsir literatüründe ayet ve sûre tefsirlerinin büyük bir yekûn tuttuğu ifade edilebilir. Ayet tefsirleri genellikle Bakara 2/255 (Ayetü'l-Kürsî), Nur 24/35 (Nur ayeti) gibi mana ve mesaj yönünden çok yönlü ve derinlikli ayetlerle ilgiliyken, sûre tefsirleri ise ya Fatıha, Yasin, İhlas gibi faziletleri hakkında sahih hadis bulunan sûrelerle veya Fetih Sûresi gibi özellikle savaş zamanlarında Osmanlı toplumunu motive eden sûrelerle

12) Halaçoğlu, Yusuf, *Bağdat-Osmanlı Devri, DİA*, 1991, C. IV, s. 433-434.

13) Yılmaz, Ziya, *Murad IV, DİA*, 2006, C. XXXI, s. 181.

14) Muhasaranın müddeti ve teslim tarihi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, C. III, s. 377-379.

15) Bağdat'ın fethi ile ilgili bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. III, s. 199-206; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, s. 371-383; *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, C. IV, s. 70-75.

ilgilidir.¹⁶ Te'lif edilen sûre tefsirlerinde dikkat çeken en önemli husus ise, müfessirin eserini mensub olduğu ilmî geleneğe göre kaleme almasıdır. Bu açıdan sûre tefsirleri, tefsirde gelenek oluşturma, müellifin Kur'an-ı Kerim'in yorumlanmasında hangi ekolü tercih ettiğini gösterme ve önemli bulduğu bir konuyu Kur'an ifadelerinden yola çıkarak açıklamasında en önemli aracı konumundadır. Molla Fenârî'nin (v. 834/1431) vahdet-i vücûd anlayışına uygun olarak yazdığı Fâtiha Sûresi tefsiri olan *Aynu'l-A'yân* eseri ile Saferşah el-Hanefî'nin (v. 843/1440) ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn ıstılahlarını açıklama sadedinde kaleme aldığı *Tefsiru Sûreti't-Tekâsür*'ü buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁷ Özetle sûre tefsirleri, müellifin ilmî birikimini, önemli gördüğü ve vurgulamak istediği hususları naslardan hareket ederek açıkladığı bir yer olarak da düşünülebilir. Elimizdeki yazmada da müellif, Bağdat'ın fethi münasebetiyle el-'Âdiyât Sûresi'ni tefsir etmiş ve önemli bulduğu konulara değinmiştir.

Burada şu soru akla gelmektedir: Müellif, halkın uzun zamandır beklediği, Devlet-i Âlî'nin eski dönemlerini hatırlatan, belki de Osmanlı tarihinin en gösterişli seferlerinden biri olan ve muhteşem bir ordunun hazırlandığı Bağdat Fethi için, neden orduyu ve halkı daha motive edici Fetih gibi bir sûreyi ya da savaş ayetlerini ve Allah'ın mü'minlere olan nusretini konu edinen ayetleri değil de, el-'Âdiyât Sûresi'nin tefsirini yapmayı tercih etmiştir? Müellifin risalede bu sorumuzu giderecek bir açıklaması bulunmamaktadır, zaten bunu belirtme gibi bir zorunluluğu da yoktur; ancak yazmanın girişinde bu sûrenin sebep-i nüzulündeki sûre ile Fethin sûresi arasında, zorlama da olsa bir bağlantı kurulmuştur ki -bu duruma yazmanın tetkikinde değinilecektir- bu da, sûrenin tercih edilmiş sebebi için tatmin edici bir yanıt olarak durmamaktadır. Bu soruya müellifin tercihinin bu yönde olmasının bu sûrenin uyuşması veya bunda bir hikmet aranmaması gibi cevap da verilebilir. Ancak sûrenin tetkikini daha iyi yapmak ve tefsirin nasıl bir atmosferde yapıldığını anlamak adına, Sultan Murâd-ı Râbî'nin hayatı, savaşları, özellikle Bağdat Seferi ve hazırlıklarının konu edinen araştırmalarımızda, belki bu soruya cevap olabilecek bir bağlantıyı zihnen kurmuş olmaktadır. Bu da Sultan IV. Murad'ın atlara olan özel merakının o dönem şairlerinin şiirlerinde yer alacak kadar ileri boyutta olmasıdır.

Osmanlı Döneminin en önemli binek, nakil, spor ve eğlence vasıtalarından olmakla ön plana çıkan atlara karşı Sultan IV. Murad'ın hususî bir ilgi duyduğu ve pek çok ata sahip olduğu rivayet edilmektedir. Divan edebiyatının önde gelen şairlerinden Nef'î'nin (v. 1635) Sultan IV. Murad'a sunduğu elli üç beyitlik "Rahşiyye" kasidesinde,¹⁸ Padişahın atlarından yirmi iki tanesi anlatılmaktadır.

16) Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-I*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011, s. 138; Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Mirası*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 81-82; Ayrıca bkz. Birişik, Abdülhamit, "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri*, 21-22 Ekim 2011, Marmar ÜİF, İstanbul, 2012, s. 234.

17) Güney, Ahmet Faruk, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri", *Divan İlmî Araştırmalar*, S.18 (2005/1), s. 209.

18) *Rahşiyye*: Divan edebiyatında at için yazılan kaside ve mersiyelere verilen isimdir. Bu kasidelerin nesip bölümünde attan bahsedilir; abartılı bir anlatımın hâkim olduğu bu türde, söz konusu atlar

Bârekallâh zehî rahş-ı hümayunsâye

Ki komuş nâmını sultân-ı cihan bâd-ı sabâ

beytinde de görüldüğü gibi, pek çok atın ismi ve özellikleri bu kasidede yer almaktadır.¹⁹ Aynı şekilde o devrin şairlerinden Tulû'î'ye ait "Kasîde-i Tulû'î der-Vasf-ı Esbân-ı Şâh-ı Cihân Sultân Murâd Hân" adında bir manzume de bulunmaktadır ve 138 beyitten oluşan bu eser, Nef'î'nin rahşiyyesi gibi, Sultan IV. Murad'ın atlarını övmek için yazılmıştır. Ayrıca bu şairin IV. Murad'ın Bağdat Seferi hakkında yazmış olduğu Pesendîde-nâme isimli bir kasidesi daha bulunmaktadır.²⁰ Padişahın Bağdat seferine çıkarken dokuz atını da mücevherlerle süsleyip yanında götürdüğü, çok sevdiği cirit oyunu için yetiştirilen 40 atını da sefer sırasında yanında bulundurduğu belirtilmektedir.²¹ Yine Murad-ı Râbi'nin cenaze merasiminde, yaşarlarda bindiği üç atın da ters eğilerek tabutun önünde götürüldüğü aktarılmaktadır.²²

el-'Âdiyât Sûresi'nde ise, farklı rivayetlere rağmen genel kabul, savaş esnasında düşman üzerine saldıran atların tasvir edilmesi ve üzerine yemin edilmesidir. Buradan hareketle müfessirin, risalenin başında övdüğü Sultan IV Murad'ın atlara olan özel merakını bildiği ve bu savaşta da atların kullanılmış olmasından hareketle özellikle bu sûreyi tercih ettiği kanısına varabiliriz. Bağdat Fethi'nin 40 gün sürmesi ve bu bağlamda tesis edilme-ye çalışılan münasebet de, bu sûrenin müellif tarafından tercih sebebi olmasını sağlayan diğer bir saik olabilir. Neticede böylesi bir münasebeti isbat edecek bir delil bulunmamaktadır; ancak yaptığımız okumalar zihnimizde gerçekliği mümkün olabilen böylesi bir çağrışımın oluşmasına sebep olmuştur.

5. Yazmanın Tetkiki

Bu risalenin sebab-i te'lifi olan ve el-'Adiyât Sûresi'nin tefsirinde direkt olarak münasebet kurulacak olan Bağdat Fethi hakkında verilen bilgilerden ve sûrenin tercih sebebi hakkındaki ifadelerden sonra, yazmanın tetkikine geçilebilir. Müellif, hamdele ve salveleden sonra girişte, nazım ve nesirde maksada ve muhtevaya işaret eden kelime ve deyimlerin yardımıyla konuya ilgi çekici ve güzel bir üslupla başlama sanatı olan "berâat-i istihlâl"²³ yapmış -ki bu durum müfessirin belâgat zevkine işaret edebilir- ve eserin konusuna delalet eden 'Âdiyât Sûresi'nin bazı kelimelerine yer vermiştir:

olağanüstü özelliklere sahip olarak gösterilir. Rahşiyye'nin en karakteristik örneğini Nef'î vermiştir. Bkz. Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 374.

19) Albayrak Nurettin-Pala, İskender, *Hayvan, DİA.*, 1998, C. XVII, s.102.

20) Şenödeyici, Özer-Koşık, Halil Sercan, "IV. Murat'ın Bağdat Seferi Hakkında Yazılmış Bir Kaside: Tulû'î'nin Pesendîde-Nâme'si", *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S: 2/1, Haziran, 2014, s. 135.

21) www.yenisafak.com/yenisafakpazar/at-sirtinda-olen-sultan-390661 23.11.2015'te alınmıştır.

22) Halaçoğlu, Yusuf, *At, DİA.*, 1991, C. IV, s. 31.

23) Berâat-i istihlâl için bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Berâat-i İstihlâl, DİA*, 1992, C. V, s. 470; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, Ekev Yay., Erzurum 2001, s. 38-41.

“Elhamdülillâhi fâtihi hazâyini'l-hadarât ve mürsili'l-ervâhi't-tâliyât bi'l-âyâti'l-beyyinât ilâ-mazhari cemî'ı'l-esmâi ve's-sıfât ve miftâhi cemî'ı'n-nisebi'l-ğaybiyyeti ve't-te'ayyünât Muhammedü'llezî erselehü bi'l-hüddâ ve izhâri'l-hakki fi-mâ beyne'l-erdi ve's-semâvât ve eyyedehu fi'l-'azmi'd-da'veti ileyhi mine'l-melei'l-'a'lâ bi'l-mürselât ve mine'l-melei'l-esfeli bi'l-mücâhidîne fi sebîlillâhi **ve'l-'âdiyât** ve 'azmihim ve teveccühühim fi'l-leyâlî'l-müzlîmeti'l-'adiüvvi nahve **bi'l-mûriyât** Sallallâhu aleyhi ve 'alâ âlihî ve eshâbi'llezîne câhedü'l-küffâra ve'l-münâfikîne **'ale'l-hayli'l-müğîrât bi'n-nüfûsi'd-dâbihât** ve ba'd...”

Bu ifadelerden sonra müellif, Sultan IV. Murad için medih ve duada bulunmuş, devamında da “*Dâr-i selâm olan medîne-i Bağdâd üzere bağı ve fesâd ile müstevli olan kızılbaş tâifesini def' u izâle için 'asâkir-i mücâhidîn ve cünûd-ı müvehhidîn ile sefere teveccüh eyledi ve medîne-i Bağdâdî 'asâkir-i İslâm nusret-i encâm ile muhâsara eyledi.*” ifadelerine yer vermiştir. Buradaki “*dâr-ı selâm olan medîne-i Bağdâd*” ifadesi ile, Halife Mansur'un bu şehre verdiği ve resmi belgeler, sikkeler ve ağırlık ölçü birimlerinde kullanılan isme atıf yapılmaktadır. Çünkü Halife Mansur kurduğu bu şehre, Kur'an-ı Kerim'de 6/En'am/127²⁴ ve 10/Yunus/25'de²⁵ geçen ve cennet anlamında kullanılan Dârü's-Selâm kelimesinden ilham alarak “Medinetü's-Selâm” adını vermiştir.²⁶ Burada müfessirin “*Bağı ve fesâd ile müstevli olan kızılbaş tâifesini def' u izâle için 'asâkir-i mücâhidîn ve cünûd-ı müvehhidîn ile sefere teveccüh eyledi.*” ifadesi de dikkat çekicidir. Muhtemelen Bağdat'ın Safevîlerin eline geçmesinden sonra Şah Abbas'ın orada yaptığı katliama ve Sünnî halk için büyük öneme haiz olan İmam-ı Âzâm ve Abdülkâdir Geylânî türbelerinin, camilerin ve medreselerin ahır haline getirilmesine tepki olarak yazılan bu sözlerin, Osmanlı Devleti'nin gaza siyasetine yönelik olduğu da ifade edilebilir.

Bu girişten sonra müfessir, aşağıda verilen kısımda açıkça görüleceği üzere, el-'Âdiyât Sûresi'nin nüzul sebebi ile fethin 40 gün sürmesi arasında şöyle bir bağlantı kurmaktadır:

“...*Kulûb-i hâşi'a ve 'uyûn-i dâmi'a ile Padişah zıllu'llâh hazretlerinin feth ve nusreti da'vetine muvâzabat ve intizâr-ı beşâret zafer ve nusret üzere olan ulemâ ve sülehâ ve meşâyih ve etkîyâ dâ'ileri üzere bir ay mikdârı ki otuz gündür. Feth ve nusret haberi meks eyledi. Nitekim Risâlet-penâh Hazretleri Benî Kinâne'den bir kavim üzere irsâl eylediği seriyyenin haberi bir ay mikdârı meks eyledi ki Sûre-i ve'l-'Âdiyât onun hakkında nâzile oldu. Ve Hak Te'âlâ Hazretleri ol seriyyenin iğâret ve nusretinden ve adiüv üzere galebesinden ihbâr eyledi. Pes Hazret-i Ulûhiyyete ki mebde-i cemî-'ı te'ayyünât ve mas-*

24) “لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ” “Rableri katında selam yurdu (cennet) onlarıdır. Allah, yapmakta oldukları şeylerden dolayı onların dostudur.”

25) “وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ” “Allah esenlik yurduna çağırır ve dileğini doğru yola iletir.”

26) ed-Dûrî, *Bağdat*, C. IV, s. 426.

darı cemî'-ı hâcettir. Teveccüh-i küllî ve ikbâl-i kalbi ve cem'i ile feth u nusreti Padişah zıllu'llâh hazretleri için teveccüh ve ikbâl olunup ve sûre-i mezbûreyi ki Hazret-i Rasûle beşâret için münzele olmuştur. Şeff' edinip Hak Te'âlâ Hazretleri Risâlet-penâh Hazretlerini onunla beşâret eylediği gibi bizi dahi Padişah-ı İslâm Hazretlerinin feth u nusreti ve a'dâ üzere galebe ve iğâreti haberi ile tebşîr eyleye deyu tedarru'le iltimâs olundu. Pes vaktâ-kim münâcât-ı Hakta zıkr olunan otuz gün üzere vech-i mezkur üzere on gün dahi tamam olup kırk gün oldu. Nitekim Mûsâ 'aleyhi's-selâm hakkında Hak Te'âlâ 've vâ'adnâ Mûsâ selâsîne leyleten ve etmemnâhâ bi 'aşrin fe temme mikâtu rabbihî erba'îne leyleten" dedi. Bi'avni'llâh-i Te'âlâ Bağdat'ın fethi haberi ve Padişah zıllu'llâh Hazretlerinin nasrî beşîri vârid oldukça Hak Te'âlâ Hazretlerine secde edip Hazret-i Cevâd nasr u imdâd ile bize in'âm eylediği ni'met mukâbelesinde hamd olundu..."

Bu ifadeler, Kur'an ayetlerinin güncel olaylar üzerine tatbik edilmesine ve bir nevi yorumların tazelenmesine güzel bir örnek oluşturmaktadır. Zaten müellifin neden bu sûreyi seçmiş olabileceği üzerinde yürütülen fikirle birlikte, bu sûrenin sebab-i nüzulü hakkında verilen rivayet ve akabindeki "Mûsâ'ya otuz gece sûre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı."²⁷ ayeti Bağdat'ın Fethi'nin 40 gün sürmesi ile doğrudan irtibatlandırılarak verilmiştir. Burada, müellifin böyle bir bağlantı kurması, geçerli ya da geçersiz gibi değerlendirmelerden ziyade, Kur'an'a vakıf olan bir kişinin yıllardır beklenen ve coşkuyla karşılanan bir fetih haberi için ortaya koyduğu ilmî ve bir bakıma dînî çabayı göstermektedir. Zaten müfessir, nasıl ki Allah Teâla Hz. Peygamber'i bu sûre ile tebşîr eylediyse, bizi de müjdelesin diye niyazda bulunmuş ve şükran kabilinden secde etmiş, hamd etmiştir. Ayrıca metinde geçen ifadeler müellifin ilmî birikimle birlikte ince bir zekâyâ sahip olduğuna da işaret etmektedir.

Müfessir, risalede genel olarak izlediği usûl üzere, konu üzerindeki tartışmalara ya da farklı görüşlere fazla girmeden genel kabule yakın bilgiler vermektedir. Mesela el-'Âdiyât Sûresi'nin Mekkî mi, Medenî bir sûre mi olduğu hakkındaki rivayetleri vermeden,²⁸ sadece sebab-i nüzulüne ait bilgileri vermekte, bu rivayetten ve genel olarak tefsirinden sû-

27) "وَأَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَنَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي" "Mûsâ'ya otuz gece sûre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ kardeşi Hârûn'a, "Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakin bozguncuların yoluna uyma" dedi." 7/A'raf/142

28) Bu sûrenin Mekkî ya da Medenî olduğuna dair rivayetler bulunmakla birlikte genel kanaat sûrenin üslubu da dikkate alınarak Mekkî olduğu yönündedir. Rivayetler için bkz. Razi, Ebu Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Meşâfîhu'l-Gayb*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, C. XVI, s. 60; Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, C. IV, s. 278; Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve s-'Seb'i'l-Mesânî*, Thk. Ali Abdülbârî, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, XV/441.

renin Mekkî olduğu yöndeki görüşü anlaşılmaktadır.²⁹ Risalede sadece bir kere başka bir kaynak/müellif ismi belirtmekte, verdiği bilgiler için kaynak göstermemektedir. Bunun sebebi ise, müellifin bilgi birikimini kendi süzgecinden geçirerek eserine yansıtmasından dolayı, elde edilen ve verilen bilginin yaygın, ilmî kamuoyunda bilinen şeyler kabilinden olması ifade edilebilir. Ayrıca herhangi bir kaynak nispeti verilmesinin yazım kuralları arasında yer almaması veya ilmî ortamın tam oturmaması ve yeterli denetimin olmaması, eserlerde anonim bir havanın hâkim olması da söylenebilir.³⁰ Zaten sûre tefsirleri genelde halk için yazıldığından dolayı, okuyucuyu sıkmamak ve ana konudan uzaklaştırmamak adına özellikle böylesi bir üslup tercih edilmiş olabilir.

Müellif kurduğu bu irtibattan sonra, sûreyi Türkçe yazmış olma sebebini şöyle belirtmektedir:

“...ve sûre-i mezbûrenin kırâeti esnasında feth olunan me’ânî ile sûre-i mezbûre lisân-ı ‘Arabî ile tefsir olunmuş idi. Ba’dehu ‘alâ-tarîkı’l-icmâl lisân-ı Türkî ile tefsir olundu. Ve bi’llâhi’t-tevfîk. İmdi...” Bu ifade, belki de bu yazmanın müstakil olarak ilk Türkçe el-‘Âdiyât Sûresi tefsiri çalışması olduğunu göstermektedir. Burada kesin bir ifade kullanmamamızın sebebi, aynı sûrenin tefsirini konu edinen ve Mısır’da bulunan Türkçe el yazmasının tarihinin olmamasından dolayıdır. Bizim tespit ettiğimiz diğer yazmaların dili genelde Arapça’dır; Türkçe olanları ise elimizdeki nüshadan sonraki yıllara aittir. Aslında Osmanlı âlimleri genelde eserlerini Arapça olarak kaleme almışlardır. Çünkü o dönemin ilim dili Arapça’dır ve Osmanlı uleması Arap diliyle tahsil görmekte ve İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden İstanbul, Bursa gibi merkezlerdeki medreselere davet edilen ulema da Arapça konuşup, Arapça yazmaktadır. Ancak bu, Osmanlı devrinde Türkçe te’lif eserlerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat genel olarak Türkçe tefsirler, belirli bir ayet ve sûreye dair olup, genellikle küçük hacimli eserlerdir.³¹ Bu küçük hacimli eser de müellifin, ‘alâ-tarîkı’l-icmâl lisân-ı Türkî ile tefsir olundu ifadesinde de belirttiği gibi, Osmanlı tefsir birikimine Türkçe olarak katkı sağlayan, belki de müstakil olarak ilk defa el-‘Âdiyât Sûresi’ni konu alan eserdir.

Eserin dilini Türkçe olarak belirlemesinin sebebini belirttikten sonra müellif, sûrenin ilk bölümünün konusunu oluşturan atlara yemin edilmesinden bahsetmekte ve şu ibarelere yer vermektedir:

“...vaktakim irâdet-i ilâhiyye âlemi halk etmeye ma’rifet-i Rabbâniyye için ve hazâyin-i ilâhiyye-i esmâiyyede mahzûn olan onların âsârı ve ahkâmını buk’a-i imkâniyyede izhâr için te’alluk eyledi ise ve bu emrin husûlî cem’î hakâyık-ı ilâhiyye ve kevnîyyeyi

29) Müfessirin verdiği sebab-i nüzûl, genel kabul gören rivayet ile örtüşmektedir. Bkz. el-Vâhidi, Ali b. Ahmed, Esbâbü’n-Nüzûl, thrc ve tet. Abdülmuhsin Meydani, Dârü’l-İslâh, Demmam, 1996, s. 463; Suyuti, Celâleddin Abdurrahman, Lübbü’n-Nükûl fi Esbâbi’n-Nüzûl, Thk. Abdurrezzak Mehdi, Dâr-u’l-Kitâb, Beyrut, 2006, s. 263; Ayrıca bkz. Işık, Emin, *Adiyat Sûresi, DİA.*, 1988, C. I, s. 386.

30) Güney, “Gaza Devrinde Kur’an’ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri”, s. 209.

31) Öztürk, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, s.160

câmi'a olan hakikat-i külliyye cem'ıyyenin sırrı ve mazharı olan Hazret-i Rasûlullâh'ın sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem 'azmi küllî ile bi'setine mevkûf ve müşrikîni seyf ile ilzâm edip ğuzât-ı müslimîni cenk ve harb için mahlûk olan yarar atlar ile etrafa irsâl etmeye ma'tûf ve masrûf oldu ise ve 'adııv tarafına seğirten ğâzîlerin atları bu emrin husûl-i esbâbından oldu ise. Hak Teâlâ Hazretleri fî-sebîlillâh 'adııv tarafına teveccüh eden ğâzîlerin şiddet ile 'adv eden atlarının harekâtı ile ve evda' ve etvârî ile kasem edip **Bismil-lâh irrahmân irrahîm...**" Bu ifadelerle birlikte müfessir sûrenin tefsirine geçmektedir.

"...**ve'l-'âdiyâti dabhan. Dedi. Yani şol atlar ki fî-sebîlillâh 'adııv tarafına şiddet ile yürürler. Karımları ve böğürleri öttüğü halde. Fe'l-mûriyâti kadhan. Ve gece ile taşlık yerde 'adııv tarafına şiddet ile yürürken turnakları ile taş arasından çakmak gibi ateş çıkardıkları halde. Fe'l-muğîrâti subhan. Ve dahi sabah vaktinde ğâzîlerin murâdı üzere. 'Adııv tarafına sür'at üzere yürüyeler. Ve yâhut sabah vaktinde nehb ü ğâret edeler. Ve 'alâ kile't-takdîreyn iğâret 'adııv tarafına seğirten atların vasfıdır. Fe eserne bihî nek'an. Ve dahi yürüdükleri yerde ve yâhut ol vakitte ve yâhut Fârisî mültebis oldukları halde ğubâr kalduralar. Fe ve satna bihî cem'an. Ve dahi ol vakti ve yâhut 'adııv tarafına seğirtmeğe veya ğubârı ve yâhut Fârisî mültebis oldukları halde e'dâ cem'ını tevessüt edeler. Yani e'dânın ortasına uğrayıp onları perişân edeler. Ol atlar hakkiçün İinne'l-insâne li-rabbihî le-kenûd...**" Müfessir burada yukarıda belirttiğimiz üzere kelimelerin tahliline girmeden genel kabul gören manaları vermiş³² ancak ayetlerin ikisinin tefsirinde Fârisî vurgusu yaparak yapılan savaşa atıfta bulunmuştur. Yani her ne kadar bu sûrenin nüzulü başka bir olay için olsa bile, anlam itibariyle ayetler farklı zamanlarda farklı olaylara taalluk edebilir, birebir örtüşme bile benzerlik gösterebilir ve bu durum da yorumun güncellenmesi olarak düşünülebilir.

"...**İinne'l-insâne li-rabbihî le-kenûd...**" Müellif burada felsefî sayılabilecek yorumlarda bulunduktan sonra şu ifadelere yer verir: "...*Bu âyet-i kerîme eğerci kim şol münâfıklar hakkındadır ki Rasûl 'Aleyhi's-selâm Benî Kinâne'den bir kavm üzere irsâl eylediği seriyye için onlar cem'an katl olundular diye şemâtet etmişler idi. Ve lâkin bunun hükmü 'âmdir. Hudud-ı İslâmî hâfız ve hâmî ve bağı ve fesâdı mir'at-ı vech-i dîn-i İslâm'dan müzîl ve mâhî olan Padişah zıllu'llâh 'asker-i İslâm ile süğûr-i dîn-i İslâm'da olan e'dâ ile harb ve kıtâlde iken evlerinde ehl ve 'ıyâlleri ile sâye-i seyf-i sultânda huzûr ve râhat üzere olan mü'minlere vaciptir. Ki leyl ü nehâr Cenâb-ı rubûbiyyete teveccüh edip Pâdişâh zıllu'llâh Hazretlerinin izdiyâd-ı kuvvet ve kudreti ve imtidâd-ı feth ve nusreti da'vetine muvâzabat üzere olalar ve huzûr ve râhatı terk edeler. Ta kim bu âyet-i kerîmenin hükmü tahtına dâhil olmayalar el-'ıyâz bi'llâh...*" Bu ayetin tefsiri oldukça ilginç gözükmektedir. Zira ayette geçen *kenûd* kelimesi, "nimetleri çokça inkâr eden"³³

32) Müfessir, ayetlerde kast olunanın develer mi yoksa atlar mı olduğuna dair yorumlara girmeden, genel kabule göre tefsirde bulunmuştur.

33) İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-u Sadır, Beyrut, trs. C. III, s. 381; Zebîdi, Seyyid Muhammed Mürteza Hüseyinî, *Tâcu'l-Arâs min Cevheri'l-Kâmûs*, et-Türâsu'l-'Arabî, Kuveyt, 2004, C.IX, s. 114.

anlamına gelmektedir ve tefsirlerde de genelde bu bağlamda yorumlar yapılmıştır. Ancak müellifin burada yaptığı yorum o anda savaşta olmayan insanların durumlarına atf yaparak nasıl davranmaları gerektiği hakkında yönlendirmede bulunmakta, Padişah ve İslam askerinin düşman karşısındaki durumu düşünülerek Allah'a münacatta bulunmaları salık verilmekte, bir bakıma böyle davranmayanların bu ayetin kapsamına girecekleri, Rabbine karşı nankörlük vasfı taşıyacakları belirtilmektedir. Bu ayetin tefsiri, Osmanlı'nın gaza siyasetini belirleme/etkileme konusunda ayet yorumlarının önemini göstermesi bir yana, nassların hayat ile iç içe yorumlanarak farklı bakış açılarını geliştirmesi bakımında da ilgi çekici gözükmektedir.³⁴ Aşağıda verilen yorum da, İslam askerinin ve özellikle de padişahın kazanacağı ecirlerin ve Allah katındaki değerlerin belirlenmesinin genel olarak sûrenin tefsirinde nasıl akis bulduğunu göstermektedir:

“...İmdi ey merd-i ferîd ve ey mühtedî ve reşîd Hak Teâlâ Hazretlerinin Cenâb-ı ‘Âlîsinde fî sebîlillâh mücâhede eden ğâzîlerin atları ‘ızzetine ve şerefine nazar eyle. Ki Hak Teâlâ onların ‘adiuvv tarafına şiddet ile yürürken soluk almaları ile ve gece ile yürürken turnaklarından ateş sıçrayıp ve gündüz ‘azm ettikleri yerde ğubâr koparıp ve e’ dâ cem’ine uğrayıp onları tevessüt ve perîşân etmeleri ile kasem eder. İmdi evsâf-ı mezkûre üzere hareket eden atlara fî sebîlillâh süvâr olup ‘adiuvvünün tîğ u teber ve tîr u hançerine karşı bî-cevşen ve miğfer göğüs gerip sinisini kalkan ve şeşper-i ‘azîmet ve tevassüt ile cem’iyyet-i beynini dağıtıp onu tevassut ve perîşân eden ğâzîlerin ‘indillâh şeref ve ‘ızzeti ve kadr u mekâneti ‘âlî olduğundan ötürü Hak Teâlâ onların ğazâda olan atların harekâtı ve evdâ’î ile kasem eyledi. Ta kim fehmi ve idrâk sahibi olan kimesne mücâhid fî sebîlillâh olan ğâzîlerin ‘indillâh ‘uluvv kadirlerine ondan istidlâl eyleye. İmdi İcâd-ı ‘âlemden maksûd ilâhî olan ma’rifet-i rabbâniyye ve ‘ubûdiyyet-i ‘abdâniyye vechini ve tarîkini beyân için Resul ‘aleyhi’s-selâm üzere münzel olan şer’-ı mutahher ve dîn-i münevverin hâdimi ve hâfızı olan Padişah zıllu’llâh Hazretlerinin hudûd-ı İslâm’da olan nazm ve intizâm ahkâm-ı şer’-ı mübîn ve süğûr-ı İslâm’da def’ı medarrat-ı e’da dîn-i metîn için olan ictihâd ve mücâhede mukâbelesinde ‘indi’llâh olan rütbe-i ‘aliyyesi hakkında ğayrı kimesnenin ma’lumu değildir. Zîrâ icâd-ı ‘âlemden murâd-ı ilâhî olan emrin husûlî ve bu ‘âlemden onun imtidâdı ahkâm-ı şer’i mutahheri hâfız ve râî ve hudûd-ı İslâm-ı e’dânın medarratından hâmi olan Padişah-ı mücâhidin zebb ü men’i ile vâki’dır. Ve li-hâzâ nûr-i ezher ve kibrît-i ahmer yani Şeyh-i Ekber Hazretleri Futuhât-ı Mekkiyye nâm kitâbında der ki: Pâdişah-ı ‘âdilin hükûmet-i tahtında olan ‘ibâdat ve tâ’âtın ucûri ve semerâtı emsâli ol pâdişâha i’tâ olunur. Zîrâ onlardan evvel ‘ibâdâtın vuku’i onun adl ve ictihâd ile ve men’ u def’i ile vâki’dır. Ve onların ecirlerine naks gelmez...”

Yukarıda verilen pasajda, öncelikle İslam askerinin Allah nezdindeki değeri, sûreye kendisine kasem edilerek başlanılan atlarla bir nevi kıyas edilerek belirtilmektedir. Nasıl ki Allah düşman tarafına şiddetle giden, savaşta kullanılan atlara öneminden dolayı yemin ettiyse, bir kişi buradan hareketle canını İslam uğrunda vermeye hazırlanan ve bu

34) Müellif, bu yorumun son bulunduğu, 6. varakın a yüzündeki hamîşte, 8/Enfal/60 ayetinin ilk kısmına, “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın...” ayetine yer vermiştir.

yolda savaşıyan insanın kadrini bu atlara verilen önemden kıyasla çıkarımda bulunabilir ve ne kadar kıymetli, Rabbi katında değerli amelde bulunduğunu anlayabilir. Kaldı ki, Asâkir-i İslâm'ın önderi olan Padişah'ın durumu pek tabii daha âfîdir. Bu yorumunu kuvvetlendirmek adına müellif, yazmada geçen ilk kaynağın da ismini vermektedir: "...nûr-i ezher ve kibrît-i ahmer yani Şeyh-i Ekber Hazretleri Futuhât-ı Mekkiyye nâm kitâbında der ki..."

Müfessirin ayetin tefsirinde yapmış olduğu bu açılım, askeri motive etmekte, Padişah'ın konumunu halk nezdinde dînî açıdan da belirginleştirmekte ve ayetler bir bakıma müşahhas kişiler ve olaylar üzerine teşmil edilmektedir.³⁵ Böylesi bir tefsir, eleştiriye açık olmakla birlikte, ayetlerin kapsamının ve canlılığının sürdürülmesi adına ilgi çekici bir çaba olarak gözükmektedir.

"...ve **innehû 'alâ zâlike le şehîd**. Ve dahî insân kendi kunûd ve 'ısyânına şehîddir. Yani kalbinde olan kunûd ve cuhûd ve nifâktır. Ve nefsinde olan hubb-i dünya ve sıfât-ı reddiyye ve sû-i ahlâktan olan şeyi şehîd ve 'âlimdir. Dünyaya şiddet-i inhimâkından ve hubb-i dünya ve sıfât-ı süfliyye-i reddiye kalbini ahz edip onda tahakküm etmekle ol suret-i zihniyye-i süfliyye-i münkire onun meşhûddir ve ona müteveccihdir ve münkir olduğundan 'âlimdir. Ve eğer suâl olursa kendi kunûduna şehâdet eder. Ve lâkin ondan rucû etmez. Nihâyet malını ve canını hıfz için İslâmı izhâr ve nifâkı idmâr eder. Bu takdîr üzere **innehû zamîri insâna râci'** olur. Ve câizdir ki zamîr Rabbe Râci' ola. Yani Hak Teâlâ onun kunûd ve nifâkını şehîddir. Yani 'âlimdir. Ve 'ilmî hasebiyle ona mücâzât eder. Pes nifâk ona fâide etmez..." Burada müellif, "hu" zamirinin mercii konusundaki müfessirlerin ihtilafına kaynak vermeden değinir ve her iki takdiri de göz önünde bulundurarak (insana mı yoksa Allah'a mı râci' olduğu konusu) yorumda bulunur.

"...ve **innehû lihubbi'l-hayri** ey el-mâli **le-şedîd**. Ve dâhî insânın mala muhabbeti şedîddir yani kavîdir ve teveccühü maladır. Dâima zihninde onun meşhûdidir. Pes bundan ötürü hubb-i dünyâ insânı Haktan ba'îd eder. Ve kalbi onunla Haktan muhtecib olur. Pes kalbi hubb-i dünya ile mahtûm ve sevâd-ı zulumât-ı tabî'yye ile merkûm olacak. Zâhirde ekvâl-i leyyine-i nebeviyyeden ve bâtında nefehât-ı cûdiyye-i ilâhiyyeden mesdûd olur. Pes ondan ötürü Hak Teâlâ Hazretleri **inne'l-insâne li-Rabbihî le-kenûd** kavlini ve **innehû 'alâ zâlike le-şehîd ve innehû li-hubbi'l-hayri le-şedîd** kavli ile irdâf edip münâfikînin evsâfını hubb-i dünya ile hatm eyledi. Ke-**ennehû mala ve dünyâyâ şiddet ile teveccüh edip ona muhabbet etmek cemi'** hatâların aslıdır. İmdi erhamu'r-Râhimînin insana olan rahmetine nazar eyle. Ki insan evsâf-ı mezbûre ile hayvandan edall ve cemâddan dâhi esfel iken Hak Teâlâ ondan insân ile ta'bir eder ve kelimât-ı leyyine ile ona ahireti ve âkıbeti emrini tezekkür edip etti..." Müfessir, bu ve bundan sonraki ayetlerde, fetihle ilgili bir münasebet kurmazken, tasavvufî sayılabilecek yorumlarda da bulunmaktadır.

35) Müfessir, 7. varakın b yüzündeki hamîşte, İslâm'ın ahkâmının hıfzının ve gözetilmesinin âdil Padişahın ve mücâhîdinin üzerine lazım geldiğini ve bu yüzden de Allah katındaki ecirlerini kimsenin tayin edemeyeceğini, risale için uzun sayılabilecek bir haşiyede belirtmektedir. Bu da o dönem şartları, fetih öncesi-sonrası ortam göz önüne alındığında, yukarıdaki görüşleri destekler mahiyettedir.

Zaten tek verdiği kaynağın da tasavvuf ehlinde olması, müfessirin sûfi-meşrep olduğuna işaret de edebilir, ancak tabii ki bunların hepsi müellif künyesi bilinmediğinden yorumdan öteye geçememektedir.

“..**Efelâ ya'lemu izâ bu'sira mâ fi'l-kubûr.** Yani dünyâ ve mâ fi-hâ olan cemi'-ı suver-i 'unsuriyye fânîyyedir. Ve Benî Âdem mecmû'an makbûr olup yevm-i kıyâmette meb'ûs olur. Ve herkes dünyada ne kesb eyledi ise onunla haşr olur. Yani insan bilmez mi kaçan kim kıyâmet gününde kubûrda olan 'ızâm-ı nehîze ve e'dâ-i bâliye ve kedireden olan şey'i ruhun ona nefhi ve indimâmı ile kubûrdan ihrâc olunup meb'ûs ola. **Ve hussile mâ fi's-sudûr.** Ve dâhi dünyâda müddet-i teklifte sudûrda 'akâyid ve ahlâk ve a'mâl ve zunûn ve ikrâr ve kunûd ve ahvâlden meknûn olan ve sâyir hey'ât-i zihniyye ve kuvâ-yı hayâliyyeden mahzûn olan şeyi ibrâz ve cem' oluna. Yani insan dünyâda iken e'mâl ve ef'âl ve sıfâtın ve ahlâk ve nu'uttan ne şey üzere olup onunla berzaha intikâl ederse kıyamette ecsâm-ı insâniyye ol suver ile kubûrdan çıkar. Ve ol suver ile zâhire olup haşr olur. Kubûrda suver-i cemâdda makbûre iken. Fe-lihâzâ **inne rabbehüm bihim yevmeizin le-habîr** dedi. Ve ukelâ için olan zamir cem' ile onlardan ta'bîr eyledi. Sureteynde ukeladan ğayrı için olan mâ ile onlardan ta'bîr ettikten sonra. **İnne rabbehüm bihim yevmeizin le-habîr** yani insan dünyâda müddet-i teklifte olan e'mâl ve ahlâk suveri ile kubûrdan haşr oldukda. Bilmez mi ki Rabbi ve Hâlıkı ol yevm-i ma'hûdda onları habîr yani 'âlimdir. Pes mücâzât eder onların suver-i ma'lûmeleri hasebiyle ve yâhûd ihtibâr ve imtihân sâhibidir. Mücâzât eder haşirde olan suverleri hasebiyle. Pes insan dünyada iken vahy-i ilâhi ile münzel olan şer'-i mutahherde sâbite olan e'mâl-i sâliha ile te'allukdan ve tehâret-i asliyye ve nezâhet-i rûhiyye-i 'uluvviyye ile tehakkuktan lâ-büddür...”

Müellif, bu ayetlerin tefsirini yaparken özellikle dirilmenin beden ile birlikte olacağı vurgusunu yapmıştır. Bu kısmın son satırlarının yer aldığı, 9. varakın b yüzündeki küçük haşiyede de, insan her ne surette berzaha intikal ederse, o suret ile kıyamette haşr olacağı vurgusu bulunmaktadır. Ayrıca, 8. varakın b yüzünde ters yazılmış olan hamîşte de müellif, “...izâ bu'sira mâ fi'l-kubûr ve hussile mâ fi's-sudûr” ayetinde geçen “mâ” için, ‘ukelâdan gayrı içindir, ifadesini vermektedir.

el-'Âdiyât Sûresi'nin tefsirini konu alan bu yazmanın girişinde ve ayetlerin yorumunda, Bağdat'ın fethi, Sultan IV. Murad ve İslam askeriyle münasebet kurulmasına rağmen risale, bu hususlara değinmeden kısa bir hâtime ile son bulmaktadır. Aslında dua kısmının uzun tutulması, en azından sebeb-i te'lîfe dair birkaç sözün, şükür ifadesinin ya da Padişah ve askerlere değinen bir ibarenin beklentisi varken, bunlar olmaksızın eser, müellifin “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gurup gurup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin."

³⁶ (...سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ) ayetine yaptığı atıfla ve dua ile bitmektedir:

“...Tâ kim dâr-ı âhirette yevm-i kıyâmette suver-i tayyibede haşr olup cennet ile ve rıdvân-ı Hak ile mecâzen vâkı' a olup ebvâb-ı cennete geldiklerinde huzân-ı cennet onları kapılarda Selâmün 'Aleyküm Tıbtüm fedhulûhâ Hâlidîn kavilleri ile istikbâl edeler ve cennete idhâl edeler. Vallâhu yehdî men yeşâu ilâ sırâtın müstekîm”

Sonuç

Tefsir, Zerkânî'nin ifadesiyle, Allah'ın muradına delâleti bakımından beşerin gücü yettiği ölçüde Kur'an'ın manasını araştıran ilim³⁷ şeklinde tanımlandığında, belirli sıfatları hâiz ve kurallara tâbi olmak kaydıyla, müfessir de mizacına göre geniş bir hareket alanına sahip kişi olarak belirmektedir. Mizacına göre kaydı, burada, bireysel farklılıkların Kur'an yorumunda kendini göstermesinin bir zenginlik olmasıyla birlikte, aynı olaylara şahit olan kimselerin meşreplerine ve mensubiyetlerine uygun bir şekilde hadiseleri farklı yorumlayabilmelerine ve bundan da Kur'anî hikmetler çıkarabilmelerine işaret etmek için konulmuştur. Ayrıca, sebebin husûsî olmasının hükmün umûmî olmasına mani olmadığı şeklindeki klasik usûl kaidelerinden hareketle, çeşitli saiklerle Kur'anî naslar yeniden ele alınıp yorumlanabilmiştir. Bu yüzden tefsir tarihi boyunca –bazen aşırı uçlarda ve zorlama yorumların olduğu da görülmekle birlikte- tanıklık ettiği olaylara Kur'an gözüyle bakan müfessirler olmuş ve nasların yorumunda aktüel olaylarla irtibat kurarak yorumlarda bulunmuşlardır. Tetkik ettiğimiz Osmanlıca el-'Âdiyât Sûresi tefsiri de, Bağdat'ın Şia'dan alınması münasebetiyle o dönemdeki bir müfessirin, ayetler ile fetih arasında doğrudan bir ilişki tesis ettiği ve ayetlerin yorumunu bir bakıma tazelediği/güncelleştirdiği yazma bir tefsir risalesidir. Müfessir, Bağdat'ın Fethi'nin ayetlerin doğrudan medlûlü olduğunu veya ayetlerin manasının buna tahsis edileceğini ifade etmemiş, sadece bu olay ile birlikte sûreyi yeniden tefsir ederek yorumlarda müşahhas olay ve durumlara işaret etmiştir ki, bu durumun Kur'an'ın tefsiri için aranan şartlara uygunluk arz ettiği ifade edilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in Osmanlı toplumundaki değeri, bu ilâhî hitabın sadece kıraati, hıfzedilmesi ve anlama-yorumlamasıyla sınırlı kalmamış; ayrıca Kur'an'ın bütün bir beşeriyet için hidayet rehberi olması vasfına atfen ayetler, Osmanlı fetih/gaza siyasetinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. el-'Âdiyât Sûresi'nin tefsirinde yapılan Padişah ve İslam askerinin ecirleri ve sefere iştirak etmeyen halkın savaştan askerler ve Sultan için dua etmeleri, aksi takdirde “Rablerine karşı nankör” vasfına dahil olacakları şeklindeki tefsir, bu yorumu doğrular mahiyettedir.

Konulu tefsir örneğine giren ve dirayet tefsiri metoduyla te'lif edilmiş olan bu yazma risale, müfessirin genel kabul gören rivayetleri vermesi ve kaynak belirtmemesinden dolayı, halk için kaleme alınmış bir eser olduğu intibahı uyandırmaktadır. Bu eserin, el-'Âdiyât Sûresi'ni müstakil olarak ele alan ilk Türkçe tefsir olması ihtimali de bulunmaktadır. Ayrıca bu isimli yazmanın Osmanlı ilmî birikimine katkı sağlayan tefsir metni olmasının yanı sıra, girizgâhındaki ibareler doğrultusunda savaş hakkında az da olsa bilgi veren tarihî bir vesika olduğu da ifade edilebilir.

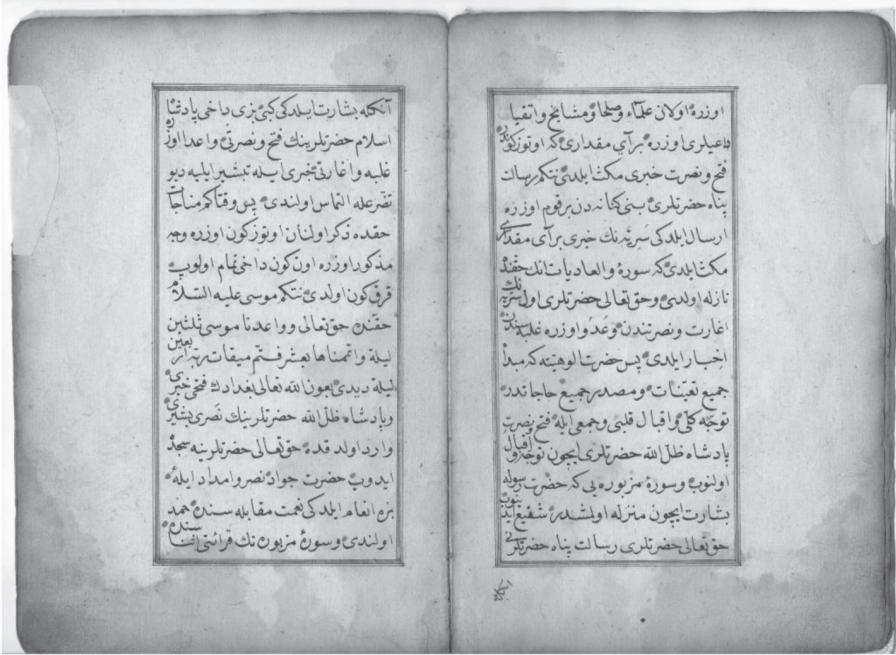
37) Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, trs., C.I, s. 471.

Bu küçük yazma tefsir risalesi, el-‘Âdiyât Sûresi’ nin fetih ile ilişkilendirilmesi ve bazı ayetlerin yorumunda yaptığı açılımlar ile kanımızca, Osmanlı tefsir tarihi hakkında ifade edilen Osmanlı müfessirlerinin bir yenilik gayreti içinde olmadıkları, tevarüs ettikleri usule bağlı kaldıkları, yazılan eserlerin eski tefsirlerin tekrarından ibaret ve haşiye türünden olması gibi kanıları büyük oranda bertaraf etmektedir. Çünkü tek nüshasına ulaşabildiğimiz bu risale gibi, Osmanlı tarihinde pek çok eserin olabildiği ve bütün bunların tetkik edilmeden ve alana katacağı olası yenilikleri hesap etmeden böylesi bir kanıya varmanın, büyük bir geleneğe yapılmış haksızlık olabileceğini ifade etmemiz gerekmektedir.

Kaynakça

- Albayrak Nurettin-Pala, İskender, *Hayvan, DİA.*, 1998, XVII.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmudel-Bağdâdî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, Thk. Ali Abdülbâri, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, I-XV.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Sûre-i Fethin Türkçe Tefsiri: İ'tıla-i İslam ve İstanbul'un Tarihçesi Fethi*, İstanbul, 1953.
- Birişik, Abdülhamit, “*Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler*”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri*, 21-22 Ekim 2011, Marmara ÜİF, İstanbul, 2012, s. 199-240.
- Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara: Ankara Okulu, 2003.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, III.
- ed- Dûrî, Abdulaziz, *Bağdat-Genel Bakış, DİA.*, 1991, IV.
- el-Vâhidi, Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thrc ve tet. Abdülmuhsin Meydani, Demmam: Dâru'l-İslâh, 1996.
- Erten, Mevlüt, *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu, 2013.
- Güney, Ahmet Faruk, “*Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri*”, *Divan İlmî Araştırmalar*, S.18 (2005/1), s. 193-244.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, Erzurum: Ekev, 2001.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Berâat-i İstihlâl, DİA.*, 1992, V.
- Halaçoğlu, Yusuf, *At, DİA.*, 1991, IV.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Bağdat-Osmanlı Devri, DİA.*, 1991, IV.
- İşık, Emin, *Adiyat Sûresi, DİA.*, 1988, I.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâr-u Sadır, trs., I-XV.

- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi-Sirat-ı Müstakim/Sebülürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, s.399-428.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, *Osmanlıda II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sirat-ı Müstakim/Sebülürreşad Dergisi Örneği: 1908/1914*, Doktora Tezi, Marmara ÜSBE, 2001.
- Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: İz, 1996, IV.
- Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-I*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2011, s.91-160.
- Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Mirası*, Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı, 2008.
- Razi, Ebu Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'İlmiyye, t.y., I-XVI.
- Suyuti, Celâleddin Abdurrahman, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Thk. Abdurrezzak Mehdi, Beyrut: Dâr-u'l-Kitâb, 2006.
- Şenödeyici, Özer-Koşık, Halil Sercan, “IV. Murat'ın Bağdat Seferi Hakkında Yazılmış Bir Kaside: Tulû'î'nin Pesendîde-Nâme'si”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, S. 2/1, Haziran 2014, s. 133-150.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III.
www.yenisafak.com/yenisafakpazar/at-sirtinda-olen-sultan-390661 23.11.2015'te alınmıştır.
- Yıldırım, Suat, “Kur'an'ın Nüzulünden Sonraki Tarihi Hadiselere Tatbik Edilmesi Hakkında”, *Atatürk ÜİFD*, S.1, Aralık 1975, s. 79-102.
- Yılmaz, Ziya, *Murad IV, DİA*, 2006, XXXI.
- Yiğit, İsmail, “Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum*, 7-8-9 Kasım 2008, İstanbul, 2011, C. I, s. 39-54.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Mürteza Hüseyinî, *Tâcu'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, Kuveyt: et-Türâsu'l-'Arabî, 2004.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trs., I-IV.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, trs.

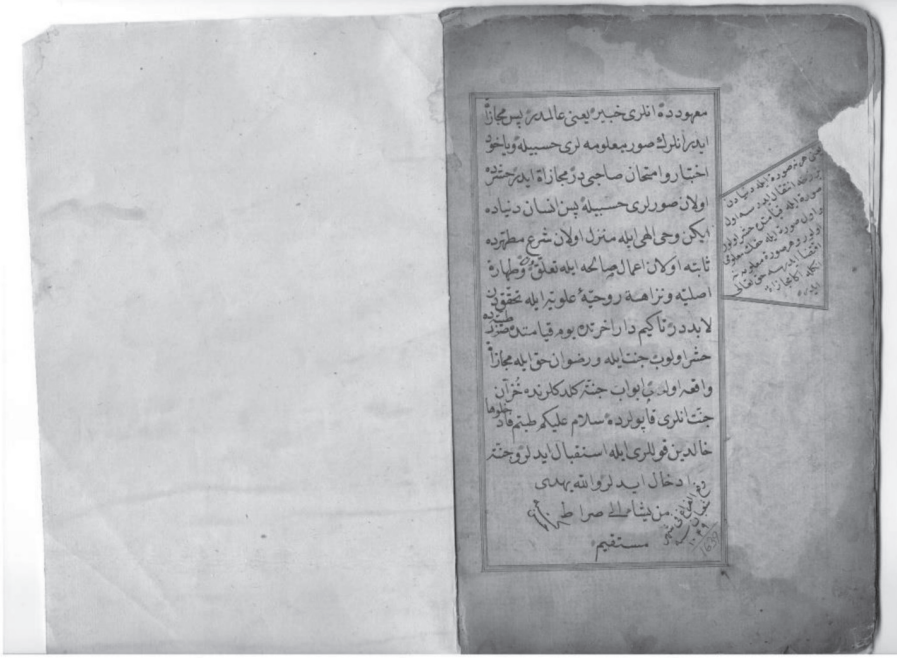

نظر ایله که انسان و صاف مزین ايله حیوان
اضل و جهاد دن دلخی اسفل ایلر حق تعالی
اندن انسان ایله قهیر ایدر و کلمات لینه
ایله کاترتق و عاقبتی اسیز نیکر ایدر و ب
ایندنی فلا علم اذ اعدت فی القبور یعنی
دنیا و مایه ایلر اولان جمیع صور عنصریه فانیه
و بیانی و مجموعاً مقبور اولوب بوم قیامت
مبعوث اولور و هر کس نیکر ایدر نیکسایلی
ایسه اکلله خشر اولور یعنی انسان بلر می
چنکم قیامت کونته قیورده اولان عظام
غیره و اعضا با ایله و کدره دن اولان شیء و حاکم
اکانتی با اعضا ایله قیورده ن اخرج اولور و ب
مبعوث اولور و حصول ما فی الصدور و قیامت
دنیا ده مده تکلیفین صدورده و عقاب ایدر
و اخلاق و اعمال و فطنون و اقرار و کونور

مکون اولان موسا اریهات ذهتیه و قوی
خیابیه دمخزون اولان شیء ابران و جمع اولیه
یعنی انسان دن نیاده ایلر اعمال و افعال و صفات
و اخلاق و نفوس ندن نرشیء اوزره اولور اکلله
مرزخه انتقال ایدر سه قیامت دن اجسام
انسانیه اول صور ایله قیورده ن چقار اولور
صور ایله ظاهر اولور و خشر اولور قیورده
صور جمادده مقبوره ایلر فلهذا ان رفعم
بهم یوم یسیدلن بیدر و عقلای ایلر
اولان ضمیر جمیع ایله ایلر دن تعبیر ایدر
صور تین ده عقلای دن غیر ایلر اولان مایله
اندر دن تعبیرات دکن صکره ان رفعم بهم
یوم یسیدلن بیدر یعنی انسان دن نیاده مده تکلیف
اولان اعمال و اخلاق و صور ایله قیورده ن خشر
اولور قه بلر می که رب و خاق قدری اولور

مکون

معمودده انلی خیر یعنی عالمی ایلر
ایدر ایلر ک صور بیعلومه نری حسبیله و ایلر
اختیار و امتحان صاحبی و مجاز ایدر خشر
اولان صور لری حسبیله بین انسان دن نیاده
ایلر و حی ایلر ایله منزل اولان شرع مطهره
ثابته اولان اعمال صحاحه ایله نقل و طهاره
اصلیه و نراهه و رحمة علویه ایله تحقیق
لا بد و ناکیم دارا خیر دن یوم قیامت دن
خشر اولور چنایله و رضوان حق ایله مجازاً
واقعه اولور حیابوب جنة کدره نخران
جنت انلی قیورده اسلام علیه مطهره
خاله دن قوللری ایله استقبالی ایدر و جنة
یعنی داخل ایدر و الله بهدی
یعنی من بشا ایلر صراط
یعنی مستقیم

مکون اولان موسا اریهات ذهتیه و قوی
خیابیه دمخزون اولان شیء ابران و جمع اولیه
یعنی انسان دن نیاده ایلر اعمال و افعال و صفات
و اخلاق و نفوس ندن نرشیء اوزره اولور اکلله
مرزخه انتقال ایدر سه قیامت دن اجسام
انسانیه اول صور ایله قیورده ن چقار اولور
صور ایله ظاهر اولور و خشر اولور قیورده
صور جمادده مقبوره ایلر فلهذا ان رفعم
بهم یوم یسیدلن بیدر و عقلای ایلر
اولان ضمیر جمیع ایله ایلر دن تعبیر ایدر
صور تین ده عقلای دن غیر ایلر اولان مایله
اندر دن تعبیرات دکن صکره ان رفعم بهم
یوم یسیدلن بیدر یعنی انسان دن نیاده مده تکلیف
اولان اعمال و اخلاق و صور ایله قیورده ن خشر
اولور قه بلر می که رب و خاق قدری اولور